

Revista Catalana de Pedagogia

Vol. 11 – 2017, 223-235

ISSN (edició electrònica): 2013-9594

Enseñar a vivir. Manifiesto para cambiar la educación

Edgar Morin (2016). Barcelona, Paidós.

Traducció de Núria Petit

Martí Teixidó i Planas

Mestre d'escola i pedagog. A/e: marti.teixido@uab.cat

Edgar Morin ha escrit un nou llibre per contribuir a l'educació necessària en la societat actual. Sobre la base de la seva visió integrada de ciència, tecnologia, societat i filosofia que ha de dur a la reforma del pensament especialitzat, va començar a tractar de l'educació amb *La tête bien faite* (1999) / *Tenir el cap clar* (2001) i va continuar amb *Les sept savoirs nécessaires à l'éducation du futur* (2000) / *Els set coneixements necessaris per a l'educació del futur* (1999) i, posteriorment, amb professors de la Universitat de Valladolid: *Éduquer pour l'ère planétaire, la pensée complexe comme méthode d'apprentissage dans l'erreur et l'incertitude humaine* (2003). Els seus estudis de cinquanta anys: el mètode i el pensament complex l'aboquen necessàriament a l'educació, l'educació de la nova manera de pensar la complexitat.

Hoy en día, la escuela, sobre todo en lo que respecta a los adolescentes, no aporta el provechoso viático que se necesita en la aventura de la vida. No aporta las defensas necesarias para afrontar las incertidumbres de la existencia como tampoco aporta las defensas necesarias contra el error, la ilusión y la ceguera. Tampoco aporta, como veremos en el siguiente capítulo, los medios que permiten conocerse y comprender a los demás. No aporta la preocupación, la interrogación, la reflexión sobre la vida buena o el buen vivir. En definitiva no enseña más que parcialmente a vivir, fracasando por lo tanto en lo que debería ser su misión esencial. (P. 50)

El títol del llibre vol fer reorientar l'ensenyament al punt de partida: *Enseigner a vivre*. L'humà és ésser viu, animal vivent però per a esdevenir animal humà se l'ha d'ensenyar a viure ja que això no ho aporta la genètica. Tota l'obra va orientada a corregir l'excés d'especialització de l'ensenyament i de l'ensenyament receptiu. El subtítol en l'edició castellana *Manifiesto para cambiar la educación* sembla afegit per l'editor com a reclam de l'obra.

Viure

Morin parteix de Rousseau a *Emili o l'educació* (1762), on afirma que el que vol ensenyar-li és l'ofici de viure. No debades, Rousseau és reconegut com l'inspirador de l'*escuela nova* o *activa* als inicis del segle xx per la seva crítica directa a l'educació del seu temps: «No considero institucions públiques aquests risibles establiments que en diuen col·legis» i a les escoles que qualificava de risibles institucions. Rousseau, que no va ser ensenyant, ni pedagog, va obrir un camí que Morin torna a assenyalar, ara amb la sobreabundància de coneixements científics separats i també de coneixement que fonamenta l'educació.

Por otra parte, la creciente falta de reconocimiento de los problemas complejos, la superabundancia de los saberes separados i dispersos, parciales i fragmentarios, cuya dispersión y parcialidad son en sí mismas fuentes de error, todo ello nos confirma que uno de los problemas clave de nuestra vida de individuos, de ciudadanos y de seres humanos en la era planetaria es relativo al conocimiento. No hay lugar donde no se

enseñen conocimientos, pero en ninguna parte se enseña qué es el conocimiento, precisamente ahora que cada vez más investigaciones empiezan a penetrar en la zona más misteriosa de todas que es el cerebro/inteligencia humana. (P. 17-18)

No hauria de confondre'ns la terminologia poc precisa, inicial del francès que distingeix *savoirs* de *sagesse*, que traduïda duu a un major equívoc. Aporto la meva precisió distingint informacions, coneixements/coneixement i saviesa (sempre en singular).¹

Morin fa paral·lelisme entre l'evolució vital personal i el procés de coneixement de la societat i enllaça amb el testimoni personal de la seva pròpia evolució de pensament, del comunisme a la crítica del sistema soviètic i la consegüent autocrítica que va publicar com a llibre *Autocritique* (1959). Així va incorporar l'error en un procés de construcció del coneixement veritable i va identificar la complexitat i la conveniència de no ocultar les contradiccions.

Y de camino adquirí la convicción de que nuestra educación, si bien proporciona herramientas para vivir en sociedad (leer, escribir y contar), si bien proporciona elementos (por desgracia separados) de una cultura general (ciencias de la naturaleza, ciencias humanas, literatura, artes), si bien se dedica a preparar o a impartir una educación profesional, adolece de una enorme carencia de lo que atañe a una necesidad primordial de vivir: equivocarse y engañarse lo menos posible, reconocer fuentes i causas de nuestros errores e ilusiones, buscar en toda ocasión el conocimiento más pertinente posible. De ahí surge la necesidad primera y esencial: enseñar a conocer el conocimiento que siempre es traducción y reconstrucción. (P. 22-23)

Parlant de l'educació, en aquest cas referida tant a la de l'escola com a la de la família i al conjunt de la societat, considera que s'ha apartat de l'ensenyar a viure.

Así pues, nuestra educación nos enseña a vivir de forma muy parcial e insuficiente, y es que nuestra educación se aparta de la vida, ignorando los problemas permanentes del vivir que acabamos de mencionar y dividiendo los conocimientos en compartimentos

estancos. La tendència tecnoeconòmica, cada vez més poderosa e influent, tiende a reducir la educació a la adquisició de competències socioprofessionals en detriment de les competències existencials, que poden regenerar la cultura e introduir temes vitals en la ensenyanza. (P. 26)

Morin entra en la qualitat de vida. Viure bé? —es pregunta. Hi ha massa gent que sobreviu com pot per causa de condicions econòmiques i les dificultats de cobrir les necessitats elementals i alimentícies. Mentre aquests subviuen d'altres sobreviuen per falta d'aspiracions. El benestar s'ha limitat a les condicions materials: «El benestar de les butaques toves, del comandament a distància, de les vacances exòtiques, del diner sempre disponible» (p. 28). Amb el creixement del benestar material es desenvolupa un malestar psíquic i moral. Es crea un desequilibri entre el poder que dóna el tenir i el poc creixement del ser. Caldria introduir per tant —puntualitza Morin— en la preocupació pedagògica el bon viure, el «saber viure», «l'art de viure», i això és cada vegada més necessari atesa la degradació de la qualitat de vida que sofrim sota l'imperi del càlcul i de la quantitat, atesa la burocratització dels costums, els progressos de l'anonimat, de la instrumentalització en què el ser humà és tractat com a objecte, atesa l'acceleració general, des del *fast food* fins a la vida cada vegada més cronometrada.

Enllaça el saber viure amb la filosofia, amb racionalitat per a l'autocontrol i alhora amb ocasions de gaudi amb una certa bogeria. Amb la prosa cal també la poesia, l'art i l'amor atesa la dualitat psíquica humana, racional i emocional. Cal observar-se un mateix com assajava Montaigne i renovar la filosofia per viure i no sols com a assignatura començant per la pregunta i obrint el diàleg com Sòcrates, enciclopediant el coneixement com Aristòtil, i escutar bé la realitat per descobrir la veritat com Plató.

El progrés de la ciència ens ha incrementat la incertesa en comprovar que teníem certes imprecises i fins i tot errors. La societat actual està obsessionada per la seguretat quan de fet amb la tecnologia s'ha incrementat el risc i es frena la iniciativa personal. Viure pendents de la seguretat, volent evitar tots els riscos, ens ofega la llibertat, quan perdre la llibertat és potser el risc humà més gran. Caldrà aprendre a viure amb la incertesa. S'ha d'ensenyar a viure amb la incertesa.

Crisi: de l'educació, de la cultura, de l'escola, de la societat

Des dels anys seixanta del segle xx, amb el rock, els Beatles i els Rolling Stones, la joventut s'encara amb la classe adulta i desestabilitza el sistema educatiu que intenta recompondre's constantment. A l'escola o a la universitat hi ha una lluita de classe i Morin es pregunta com es pot convertir en col·laboració de classe.

Se ponen en cuestión los métodos pedagógicos, se recurre a la psicología i hasta a la psicopatología social, el profesorado busca remedios en la comprensión para aquello que causa agresividad y desinterés. Algunos creen además que una cooperación interdisciplinar entre enseñantes permitiría tratar mejor las realidades que las asignaturas presentan por separado.

Aquí puede verse que la crisis de la enseñanza es inseparable de lo que sería una crisis de la cultura. (P. 53-54)

S'ha produït una escissió total. La cultura científica superespecialitzada aporta coneixements per als especialistes que no s'incorporen a la cultura humanística. La cultura humanística solament té els coneixements mediàtics de les aportacions més innovadores de biologia, física o química. La cultura científica ignora el subjecte i massa sovint altera l'entorn amb aplicacions tecnològiques productives. Els interessos tecnoeconòmics pressionen sobre l'ensenyament i es redueixen les humanitats com a innecessàries. Les universitats són gestionades com a empreses que han de proveir-se de diners i multiplicar el seu rendiment.

La laïcitat que caracteritzava la República Francesa també està esgotada. La diversitat d'orígens culturals, de tradicions religioses i de signes externs ha generat polèmiques. Els infants estan fascinats pels mitjans de masses i especialment per les pantalles, i s'ha debilitat la força de l'ensenyament. Es pot coincidir en el fet que l'educació està malalta però cada part veu la crisi en allò que l'afecta i falta una visió integrada d'aquesta policrisi. Fins i tot, és poc eficaç tractar de la crisi de l'educació fora del context més ampli de crisi de la societat. La crisi de l'educació reflecteix la crisi de la

societat de masses i de consum i la institució escolar respon encara a una societat del segle XIX.

El clam de Morin és ben raonable però sembla impossible haver arribat a aquest estat. Ja als inicis del segle XX, fa més de cent anys, es van desenvolupar grans moviments pel canvi de l'educació escolar: la *Progressive Education* a Amèrica del Noes i l'*escuela nova* o *activa* a Europa. Impulsaven un ensenyament per a la vida fonamentat en la biopsicologia i orientat per finalitats filosoficosocials. Si llavors era necessari, ara amb una societat tecnològica, de masses i consum, encara més.

Comprendre i conèixer

Morin conceptualitza. La comprensió intel·lectual sembla objectiva però hi ha interferències per soroll, per polisèmia, per marcs culturals diferents. Amb una estructura mental reductora no hi haurà bona comprensió. Cal una estructura mental complexa i per això cal educació. Però també és necessària la comprensió humana que atén la dimensió intersubjectiva amb empatia i simpatia. Cal el reconeixement de l'altre. Contràriament, la societat actual mostra una incomprensió ben estesa que redueix l'altre: «que es mori», homicidi psíquic; «quina merda», «quin porc», «que cabró» (p. 66). Falta una ètica de la comprensió de l'ésser humà com a ésser múltiple encara que sempre cerca la unitat. Hi ha un desdoblament quan estem enfadats, de la família a la feina, amb la persona que s'estima o la persona que se suporta. Potser cal distingir amb Jean Lacroix (1977) el «fet» que pot ser condemnable de l'«acte» que mira a l'actor i cal comprendre les circumstàncies i els motius.

Atesa la normalitat de la incomprensió, l'educació per a la comprensió està absent del nostre sistema d'ensenyament.

Habría que poder enseñar la comprensión desde la escuela primaria y continuar en la secundaria hasta la universidad. En este sentido propuse en *Los siete saberes necesarios para la educación del futuro* que en todas las universidades se dedicara una cátedra de la comprensión humana, la cual integraría las aportaciones de las diferentes ciencias humanas y extraería las lecciones de comprensión humana que se derivan de la

literatura, la poesía y el cine. Desarrollaría en cada estudiante la conciencia de los *imprintings* (las marcas culturales indelebles que se fijan en la infancia y adolescencia), pues sólo esa conciencia permite al individuo intentar liberarse de ellos. (P. 74-75)

Morin tracta de la comprensió dins l'escola ensenyant una ètica del diàleg, eradicant tota violència i afrontant el conflicte de paraules i d'idees necessari per aprendre a viure la democràcia. Tot s'ha agreujat molt amb adolescents que tenen els seus referents a la televisió i a Internet i els procedents d'altres cultures que no es poden identificar amb la cultura occidental dominadora. Caldria posar l'accent en els pensadors que van contribuir a la llibertat de pensament i en els que han defensat els drets de tots els ciutadans. Per la seva banda, els professors han de sortir de la desmoralització, no acomodar-se a la funcionarització i resistir la pressió del pensament tecnoeconòmic i tecnocràtic. Els professors han de ser els defensors de la cultura superant la disjunció entre ciències i humanitats.

El coneixement, coneixement autèntic, és una de les ocupacions extenses de Morin. Alliberar-se de la il·lusió de conèixer. Identificar l'error per progressar en el coneixement. Perseguir el coneixement més enllà de l'interès immediat. Cal la reforma del pensament fragmentat, especialitzat. El professor ha de superar la separació de matèries amb la transdisciplinarietat i saber que l'infant té una comprensió global i perd l'interès si se li presenta fragmentat en assignatures. Caldrà saber presentar el coneixement com a sistema que integra múltiples variables, amb causalitat circular enfront dels dualismes, de forma dialògica superant l'autoritarisme, amb visió hologramàtica, que és un retorn a la globalització amb coneixement de les parts analitzades.

La reforma de l'ensenyament comporta per Morin despertar l'eros dels professors, la passió pel coneixement a partir de la seva matèria oberta a la cultura en projecte comú amb professors d'altres matèries. S'ha de reformar la formació dels docents amb nous coneixements i una connexió entre coneixements, amb la visió del pensament complex ja desenvolupat per molts autors.

Ser humà, ser ciutadà

No s'ensenya la condició humana per la dispersió de disciplines: biologia, física, que l'expliquen com a especialitat; filosofia, literatura i arts, cadascuna autosuficient, no fan relació amb la ciència per presentar amb visió integrada el coneixement de l'humà. Morin es remet a una antropologia tridimensional: «l'humà és la trinitat individu-espècie-societat». «L'ésser humà és alhora físic, biològic, psíquic, cultural, social i històric» (p. 122).

En aquest punt, esmenem Morin. L'humà tridimensional és: βίος (cos), Ψυχή (ànima), πνεύμα (esperit), una concepció dels pensadors grecs que coincideix amb la concepció hindú oriental. El pensament cristià va reduir-ho a dos: cos i ànima, la base del dualisme present arreu. Efectivament, com diu Morin, les tres dimensions són inseparables i cada una està inclosa en les altres. Així sobre un cos personal amb tot el funcionament biofísicoquímic l'humà ha desenvolupat una ment racional i emocional que l'obre a la ciència i consciència personal i a la comprensió de l'altre com d'ell mateix (ciència i consciència social) i en una tercera dimensió contempla bocabadat el misteri del cosmos, l'esperit de l'Univers, i dóna sentit a la seva vida orientat-la a establir bones relacions amb els altres de la seva espècie i, avui, a no destruir la natura amb excessos tecnològics.

Caldrà ensenyar la identitat terrícola, del planeta Terra, i caldrà explicar el gran relat que amb continuïtats i trencaments presenti una evolució orgànica i cultural que ens expliqui l'actualitat: la intercomunicació de tots els humans del planeta sens perjudici de la identitat diversa de cadascú (que cal explicitar per evitar consolidar l'anòmia social a què estem abocats). És el gran relat de l'hominització que inclou el relat de la vida i avui s'ha de completar amb la saviesa de l'ecosofia (Panikkar, 1993).

Morin dedica un capítol a «ser francès», que nosaltres podem llegir com a *ser ciutadà*. Presenta el procés d'*afrancesament* com la conjunció de diverses regions a través de la història tot fent esment a la diversitat de llengües que no es poden sotmetre a la imposició monolingüe. Ara, l'*afrancesament* troba noves dificultats per integrar els immigrants, ja en segona i tercera generació. També el sociòleg Neil Postman havia proposat un relat d'Amèrica com a gran experiment unificador (Postman, 1995) amb perspectiva planetària per a l'ensenyament als Estats Units d'Amèrica. A Catalunya,

està per fer; ens emmirallem en una Europa que no ha consolidat la seva unió mentre seguim acomplexats perquè no se'ns reconeix la nostra identitat, resignats perquè ens neguen la llengua i queixosos perquè ens fan viure per sota de les nostra economia. Contràriament, respecte als immigrants, semblen més oberts i ens conforta quan un bon nombre d'ells parlen la llengua i participen en les organitzacions cíviques.

Una nova expansió del coneixement amb l'entusiasme de l'Eros

Ha canviat totalment la manera d'accedir al coneixement. L'extensió d'Internet afecta l'economia, les relacions humanes i la mateixa educació. La universitat i tot el sistema d'ensenyament s'han de replantejar. És una innovació inevitable, una tempesta informativa per la qual cal conduir-se. Accedir al coneixement és condició prèvia, de justícia, però accedir no és conèixer. El coneixement l'ha de construir cada persona i sense aprenentatge a aprendre viscut directament no es desenvolupa la capacitat personal d'aprendre. Ara, amb nous mitjans i tecnologia, amb més abundància i velocitat, encara cal desenvolupar més la capacitat d'aprendre. La persona és el motor, la força són els mitjans i tecnologia, talment pròtesis que faciliten i amplifiquen.

Depende de nosotros civilizar esta revolución introduciendo el eros del director de orquesta, maestro o profesor, que puede y debe guiar la revolución pedagógica del conocimiento y del pensamiento. ¿Quién si no él podría enseñar las trampas concretas del error, de la ilusión, del conocimiento reductor o mutilado, a través de un diálogo permanente con el alumno? ¿Quién si no él podría, mediante el intercambio comprensivo, enseñar la comprensión humana? ¿Quién si no él podría espolear clara y concretamente a través del estímulo y la incitación a afrontar las incertidumbres? ¿Quién si no él, con su humanismo activo, podría incitar a ser humano? [...]. (P. 152-153)

Sembla un discurs talment retòric però hi ha una idea de fons potent: solament l'humà ensenya a ser humà i cal el contacte directe i habitual i aquest és el paper del mestre o professor. La resta, els mitjans de comunicació, les tecnologies de la informació, els fons econòmics són oracle, pròtesi o inversió respectivament. Però el nucli de

substància segueixen sent les persones: professors, alumnes i la relació que estableixen contemplant junts la natura i creant cultura.

Esta noción de director de orquesta invierte el propio funcionamiento de la clase. Ya no es el enseñante quien imparte prioritariamente el saber a los alumnos. Una vez fijado el tema de una tarea o de una prueba, es el alumno quien tiene que buscar en Internet, en libros, en revistas y en todos los documentos útiles la materia de la tarea o de la prueba y presentar su saber al enseñante. Y es entonces cuando éste, verdadero director de orquesta, debe corregir, comentar i valorar la aportación del alumno para llegar, a través del diálogo con sus discípulos, a una verdadera síntesis reflexiva del tema tratado. (P. 153)

L'interès d'aquest llibre

Els qui hem estudiat l'obra d'Edgar Morin entenent el paradigma de la complexitat que desenvolupa el paradigma enunciat com a emergent a mitjan anys setanta del segle xx trobem en aquesta obra planera una síntesi del seu pensament amb voluntat de transformació social i de l'ensenyament. Però per als docents en actiu, que sovint han d'enfrontar la «lluita de classe», la confrontació entre els objectius del professor i els altres interessos dels alumnes és una reflexió que obre camí. És un llibre per llegir i dialogar en un seminari de professors, especialment a col·legis i instituts d'educació secundària, on els docents tendeixen a refugiar-se defensivament en l'especialitat.

L'Administració educativa, malgrat els excessos curriculars, ja ha obert la porta als àmbits de matèries per tal que es redueixi el nombre de professors que cada setmana tenen els alumnes i es projectin activitats interdisciplinàries. Ara correspon als professors que emprenguin iniciatives i enfoquin l'ensenyament des de la cultura tota, com proposa Edgar Morin; serà un pas important. És possible que el professor perdi aquella aparença —falsa— de saber-ho tot d'un camp de coneixement però s'enfrontarà a la incertesa —inevitable— i motivarà els estudiants.

Més enllà de l'especialitat, tot professor ha d'estar atent als temes actuals de ciència, de tecnologia, de cultura i de societat. L'actualitat és comú a alumnes i professors però

el professor sempre compta amb una estructura de coneixement i de sistema de relacions que ajudarà l'alumne a comprendre i a convertir la informació en coneixement. I el professor trobarà una nova motivació que l'alliberarà de la seguretat rutinària que mata l'eros, la capacitat de seduir l'alumne. La retribució econòmica del docent seguirà altres camins, però la retribució emocional amb l'activació d'endorfines li pot canviar la vida professional.

L'activitat cultural del professor serà més gratificant que la de corrector d'exercicis, proves i treballs. Qui va endossar al professor aquesta funció de corrector per sobre de la funció d'entusiasmador? Correcció i sanció corresponen als jutges en la societat civil. Si el professor pot compartir el coneixement amb l'alumne, sense renunciar a la direcció cultural del procés, la lluita de classe s'haurà convertit en col·laboració de classe com reclama Morin i s'haurà evaporat la tensió que avui per a molts suposa fer classe o anar a classe.

L'escola i l'ensenyament actual són deutors dels il·lustrats que van maldar per la instrucció universal de tots els ciutadans, van aplegar els coneixements a l'enciclopèdia i van impulsar la ciència. L'escola, col·legi o institut, d'avui ha d'esdevenir institució de cultura per a tots els ciutadans, formal per a tots els infants i joves, opcional per a tots els ciutadans, per a una educació recurrent o per a una actualització cultural. Amb mitjans de comunicació i tecnologies de la informació, l'acció dels docents es pot projectar a tota la societat a partir de la interacció personal i viva. No debades s'ha d'ensenyar a viure als joves... i també als adults que es veuen sobrepassats amb excés d'informació. L'escola dels il·lustrats dona pas als cercles de cultura que ja va anunciar Ivan Illich quan anticipava la desescolarització.

Valorem aquest llibre de Morin, *Enseñar a vivir*, tot i no ser una obra pedagògica malgrat que faci ús del terme. Evidentment, sintetitza molt bé el fonament de l'educació en la societat actual i marca unes finalitats de l'ensenyament ben clares. Són tan evidents que mestres, professors i pedagogs no podran evitar de sentir-se interpel·lats. Ara cal fer projectes de canvi concrets, compartir-los en equip i prendre decisions atrevides. La prevenció excessiva ens està desprofessionalitzant. Cada docent pot fer el canvi de mentalitat i ja davant dels alumnes canviarà, si més no, la relació educativa. L'equip de docents de cicle o etapa ha d'introduir canvis organitzatius (de

matèria, d'interdisciplinarietat, d'horaris, d'agrupaments, de modalitat didàctica: projecte, treball cooperatiu, debat entre grups...). La direcció institucional ha de proposar algunes fites i suscitar projectes d'equips que vagin «metamorfitzant» l'ensenyament, abandonant la concepció bancària de l'ensenyament fins a configurar una nova institució d'educació, comunicació i cultura.

Notes

1. El 1992 vaig enunciar la «Teoria de les funcions socials especialitzades»: educació, comunicació i cultura, que aporten respectivament formació, informació i coneixement, i mostren que operant amb la formació personal cada individu converteix la informació en coneixement. <http://www.tesisenred.net/handle/10803/5286> (p. 111-121). En l'origen de l'hominització la funció era global i tant l'humà primigeni com l'humà actual poden accedir a la saviesa, un saber viure amb una comprensió integral i potser transcendent de la realitat, una vida des del ser aquí (o ens) al Ser.

Referències bibliogràfiques

- Illich, I. (1971). *Deschooling Society / La sociedad desescolarizada*. [Edicions diverses]
- Lacroix, J. (1977). *Philosophie de la culpabilité, Philosophie d'aujourd'hui*. Paris, Presses Universitaires de France.
- Morin, E. (1999). *Els set coneixements necessaris per a l'educació del futur*. Barcelona, Centre Unesco de Catalunya.
- (1999). *Tenir el cap clar*. Barcelona: La Campana.
- Panikkar, R. (1993). *Ecosofia, una nuova saggezza per una spiritualità della terra*. Asis: Cittadella Editrice.
- Postman, N. (1995). *The End of Education / Fi de l'educació*. Vic: Eumo.
- Rousseau, J. (1762). *Emili d De l'educació*. Edicions diverses. [Llibre primer]

Per citar aquest article:

Teixidó, M. (2016). Enseñar a vivir. Manifiesto para cambiar la educación. Edgar Morin. *Revista Catalana de Pedagogia*, 11, 223-235.

Publicat a <http://www.publicacions.iec.cat>